

УДК 130.2:141.32

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.1.12>**Крохмаль Олександр Миколайович**аспірант кафедри філософських і соціологічних студій та
соціокультурних практикДержавного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

orcid.org/0009-0005-8839-9144

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В УМОВАХ НОВІТНІХ ВИКЛИКІВ

Актуальність. Філософсько-рефлексивне осмислення трансформаційних змін в українській ментальності в умовах новітніх викликів є досить важливим і актуальним, тому, що дозволяє виявити не лише наслідки сучасних суспільних викликів, а й внутрішні ресурси культурної стійкості та розвитку. Повномасштабна війна, цивілізаційний вибір на користь європейської інтеграції, глобальні процеси цифровізації та культурної трансформації актуалізують необхідність осмислення змін, що відбуваються в ментальності українського народу. Йдеться не про поверхневі зміни колективних настроїв, а про розвиток сучасної української ментальності в просторі напруження між травматичним досвідом і смислотворчими практиками, між локальною ідентичністю та глобальним контекстом культури. **Метою статті** є філософське осмислення екзистенційного виміру українській ментальності в умовах трансформації української ментальності в умовах новітніх цивілізаційних та соціокультурних викликів. **Методи дослідження** – використано загальнонаукові методи формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу), а також аксіологічний та феноменологічний методи. **Результати дослідження.** Національна ментальність визначається як інтегрально-синкретичний феномен, у якому життєві сенси (цінності) становлять моделюючу домінуючу світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння народу. Обґрунтовано, що сучасна українська ментальність характеризується вектором зміщення від орієнтації на адаптацію до орієнтації на суб'єктність. Українці дедалі більше сприймають себе не як об'єкт історичних обставин, а як активний суб'єкт історії. Це проявляється у високому рівні громадянського активізму, волонтерського руху, соціальної взаємодії. Гідність стає не просто моральним принципом, а екзистенційною основою самоідентифікації та національної ментальності українців. Зазначено, що екзистенційний вимір трансформації української ментальності в умовах новітніх викликів виявляється у глибинній зміні способу переживання буття. Драматичні події повномасштабної російсько-української війни стали каталізаторами смислотворчих процесів, що спричинили: посилення цінності свободи як онтологічної основи існування; зростання відповідальності та солідарності; утвердження гідності як центральної екзистенційної категорії; формування активної суб'єктної позиції та розвиток національної самосвідомості. Зроблено висновок, що сучасна трансформація української ментальності має не лише аксіологічний, а передусім екзистенційний характер.

Ключові слова: ментальність, українська ментальність, екзистенційний вимір, цінності, виклики сучасності.

Вступ. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується історичними зрушеннями, що мають глибинний екзистенційний характер. Повномасштабна російсько-українська війна, цивілізаційний вибір на користь європейської інтеграції, глобальні процеси цифровізації та культурної трансформації актуалізують необхідність осмислення змін, що відбуваються в ментальності українського народу. Йдеться не про поверхневі зміни колективних настроїв, а про переосмислення базових уявлень про свободу, гідність, відповідальність. Саме

тому філософський аналіз екзистенційного виміру трансформації української ментальності набуває особливої наукової та практичної значущості: він дозволяє виявити не лише наслідки новітніх викликів, а й внутрішні ресурси культурної стійкості та розвитку.

Ментальність як складна система певного бачення світу, мислення, архетипів, емоційно-ціннісних установок і моделей поведінки не є статичною. Ментальність формується в результаті історично тривалого і досить стійкого впливу різних чинників і обставин (суспільних, природно-географічних, культурних, етнічних, соціально-економічних, релігійних), акумулюючи в собі досвід колективного життя, соціальні практики, символічні структури та ціннісні орієнтації спільноти. У той же час феномен ментальності трансформується під впливом суспільних подій та сучасних викликів. У цьому контексті філософський аналіз дозволяє виявити не лише зовнішні прояви трансформації національної ментальності, а її онтологічний та аксіологічний вимір.

Таким чином, актуальність трансформації української ментальності в умовах новітніх викликів визначається необхідністю глибинного осмислення соціокультурних змін українського суспільства, які виходять за межі політичних трансформацій і стосуються фундаментальних основ світогляду, ціннісних орієнтацій та національної самосвідомості. Філософський підхід дозволяє не лише зафіксувати ці зміни, а й окреслити можливі напрями подальшого розвитку української ментальності в контексті сучасних цивілізаційних процесів.

Серед вітчизняних вчених дослідження української ментальності, її змістовних характеристик та проявів представлено в роботах М. Поповича, С. Кримського, О. Лісеєнко, Т. Поплавської та ін. В роботі «Проблеми теорії ментальності» (2006) відомі українські дослідники М. Попович, С. Кримський, Н. Вяткіна та ін. розглядають методологічні та гносеологічні проблеми теорії ментальності та деякі аспекти теорії української національної ментальності [5]. Експлікація поняття ментальності та її розгляд у аксіологічному вимірі представлено в роботах О. Лісеєнко [4]. Дослідниця зазначає, що поняття «національна ментальність» відображає ціннісно-духовний стан народу, яке формується в результаті історично тривалого і досить стійкого впливу різних чинників і обставин (геополітичних, суспільних, природно-географічних, культурних, етнічних, соціально-економічних, релігійних) [4]. На думку О. Лісеєнко, особливості національної ментальності пов'язана з своєрідністю національної культури, цінностей та ментально-духовних орієнтацій, які виступають як певна основа цілісного способу життя людей. У цьому контексті ментальність постає як інтегративна форма духовного досвіду народу, що синтезує історичну пам'ять, моральні настанови та світоглядні установки. Вона не існує ізольовано від культури, а є її внутрішнім виміром – своєрідним «кодом» колективної свідомості, через який культура відтворюється та передається від покоління до покоління. Такий підхід дозволяє розглядати національну ментальність не як абстрактну характеристику «народного характеру», а як структурований феномен, укорінений у конкретному історико-культурному контексті. Саме тому трансформація національної ментальності в сучасних умовах неминує супроводжуватися змінами в ціннісній ієрархії, символічних смислах і способах самоідентифікації українського суспільства.

Мета статті – здійснити філософське осмислення екзистенційного виміру трансформації української ментальності в умовах новітніх цивілізаційних та соціокультурних викликів.

Найголовнішими завданнями виступають: уточнення поняття ментальності як філософської категорії та визначення її екзистенційного змісту; аналіз цінностей свободи та гідності у структурі української ментальності; розгляд впливу воєнного досвіду та глобалізаційних процесів на трансформацію ціннісно-сміслових структур сучасної української ментальності.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження зумовлена поставленою метою, характеризується застосуванням методів аналізу, синтезу, дедукції, індукції, а також використанням аксіологічного та феноменологічного підходів.

Результати дослідження. У сучасному філософському дискурсі ментальність розуміється як глибинний рівень колективної свідомості, що охоплює стійкі способи сприйняття світу, ціннісні орієнтації та моделі поведінки. Відомий український дослідник М. Попович в роботі «Теорія ментальності» використовує таке значення терміну «ментальність», яке визначає те,

що «відбувається в розумі, в психіці індивіда, а не в матеріально виражених поведінкових діях (хоча за цими поведінкових дій можна було б судити про їх внутрішньому – психічному, моральному або інтелектуальному змісті)»[6]. Т.Гетало розглядає ментальність як «соціокультурну цілісність, найзначущим компонентом якої є спосіб мислення», крім того, «ментальність містить соціальний досвід, інтереси, що належать до певного стану культурного розвитку» [2; 7]. На думку Р. Додонова ментальність – це «специфічний стиль світосприйняття, який відображає тривалий процес сумісного існування людей в схожих природньо-географічних і соціокультурних умовах» [3; 6].

Вивчення проблеми української ментальності має глибокі корені у вітчизняній філософській традиції. Уже в працях Г. Сковороди простежується кордоцентрична модель світобачення, у межах якої внутрішній світ людини, її «серце» постає головним джерелом істини та свободи. Ця інтенція згодом отримала розвиток у філософських концепціях П. Юркевича, який наголошував на морально-ціннісному вимірі людського буття.

У ХХ столітті значний внесок у філософське осмислення української ментальності зробили Д. Чижевський, В. Горський, які акцентували увагу на історичній мінливості духовних форм і необхідності розглядати ментальність у контексті європейської інтелектуальної традиції. Ідеї кордоцентризму та екзистенційної спрямованості української культури були ґрунтовно розвинені у працях І. Бичка та А. Бичко, де українська ментальність постає як поєднання індивідуалізму, чуттєвості та прагнення до свободи.

Сучасні українські філософи – зокрема С. Кримський, М. Попович, О. Забужко – підкреслюють, що ментальність не може бути зведена до традиціоналістського канону. Вона є відкритою системою, здатною до самооновлення через критичну рефлексію історичного досвіду. Саме цей підхід дозволяє осмислювати новітні трансформації української ментальності як процес становлення зрілої культурної суб'єктності.

Феномен національної ментальності відображає певну єдність способу мислення, культурних особливостей нації. Зазначимо, що національна ментальність виступає інтегрально-синкретичним феноменом, у якому життєві сенси (цінності) становлять моделюючу домінуючу світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння народу.

Сучасне філософське осмислення ментальності розгортається щонайменше у двох вимірах. Перший – структурний, у межах якого ментальність постає як система уявлень, цінностей, норм, архетипів і моделей поведінки, що задають певний спосіб бачення та переживання світу. Другий – динамічний, який трактує ментальність як процес, що безперервно змінюється під впливом суспільних подій, соціальних практик і комунікативних взаємодій.

Особливу увагу слід звернути на швидкість зміни національної ментальності. Саме її здатність до зміни багато в чому визначає стійкість специфіки національних спільнот (або, навпаки, їх нестійкість). Що ж стосується здатності різних елементів національної ментальності до зміни в тих чи інших масштабах часу, то, на думку дослідників, така здатність пов'язана з природою самих цих елементів. Так, Ж. Дюби, скориставшись відомою схемою Ф. Броделя, виділяв чотири види ментальних елементів і розрізняв чотири види ментальних процесів і залежності від їх швидкості: швидкоплинні і поверхневі процеси; повільніші процеси, що призводять, наприклад, до змін естетичного смаку; довготривалі, коли певні ментальні структури завзято чинять опір змінам; найбільш глибинний пласт, пов'язаний з біологічними властивостями людини, пласт, який може змінюватися лише зі змінами відповідних властивостей людини. Виходячи з позиції Ж. Дюби можна бачити, що найбільш швидкі зміни він пов'язує з індивідом, потім відбуваються зміни в групах, в суспільстві в цілому. Так, Ж. Дюби визначив чотири групи процесів мінливості національної ментальності з урахуванням їх тривалості:

- 1) поверхневі, швидкоплинні, що виникають як реакція групи на дії індивіда і навпаки,
- 2) плавні трансформації, середньої тривалості, узгоджуються зі змінами в економічних, політичних, соціальних системах,
- 3) «темниці довгого часу – ментальні структури, які не змінюються зі зміною поколінь»,

4) глибинний шар, пов'язаний з біологією людини, не змінюється або змінюється з еволюцією біологічних систем [7].

Проблема формування та розвитку національної ментальності знаходиться у фокусі уваги сучасних вітчизняних дослідників. Зазначається, що з одного боку, феномен ментальності має інерційний характер та передається через традицію, виховання, культурні коди, мову, освіту та ритуальні практики, що забезпечують її відносну стабільність. З іншого – ментальність не є незмінною: вона трансформується під впливом історичних подій, соціальних катаклізмів і культурних зрушень. В умовах суспільних потрясінь ментальність стає глибинною структурою переживання буття. Український соціокультурний контекст показує, що національна ментальність є динамічною і здатною до суттєвих зсувів у кризових ситуаціях. Новітні виклики оголили внутрішні суперечності між патерналістськими очікуваннями та потребою в автономній дії. Саме це стає джерелом глибоких ментальних змін в масовій свідомості населення українського суспільства.

Екзистенційний вимір ментальності пов'язаний із тим, що людина не лише мислить і оцінює світ, а проживає його у стані загрози, страху, відповідальності, надії. У цьому сенсі ментальність стає формою відповіді на питання: як бути в світі, що руйнується? Війна, загроза життю, досвід втрати – це не лише соціальні події, а ситуації, що оголюють фундаментальні засади людського існування. У таких умовах відбувається переоцінка смислів і цінностей, що впливає на формування нової конфігурації національної ментальності. У цьому контексті трансформація ментальності набуває кількох ключових рис.

По-перше, відбувається підвищення цінності свободи в структурі української національної ментальності. Якщо раніше свобода сприймалася переважно як політична або правова категорія, то нині вона осмислюється як умова самого буття. Свобода перестає бути абстрактним ідеалом і стає життєвою необхідністю. Крім того, особливої ваги набуває переосмислення в ментальності свободи не лише як «свободи від», а як «свободи для» – для творення, відповідальності та співучасті. Такий зсув свідчить про зрілість мислення, здатної планувати майбутнє не в категоріях виживання, а в категоріях розвитку. Від внутрішньої свободи особистості, яка визначається власною свідомістю та рівнем розвитку культури, залежать її діяльність, поведінка, самовизначення та наявність можливості вибору. Згодні з З. Атаманюк, яка зазначає, що свобода – «це здатність робити вільний вибір та діяти за власною волею, і це насамперед залежить від внутрішнього духовного світу людини» [1, с. 72].

По-друге, в українській ментальності посилюється цінність відповідальності та значимість колективної відповідальності у суспільному та соціальному бутті. Відповідальність перестає бути суто моральною нормою і трансформується в екзистенційний обов'язок перед спільнотою та державою. Тут можна простежити паралель із концепцією «буття-до-смерті» Мартіна Гайдеггера, де усвідомлення кінцевості буття активізує автентичний вибір.

По-третє, зростає значущість цінності солідарності як способу спільного переживання небезпеки. Соціальні зв'язки зміцнюються не лише через інституційні механізми, а через спільний досвід вразливості та спротиву.

Зазначимо, що сучасна українська ментальність характеризується вектором зміщення від орієнтації на адаптацію до орієнтації на суб'єктність. Українці дедалі більше сприймають себе не як об'єкт історичних обставин, а як активний суб'єкт історії. Це проявляється у високому рівні громадянського активізму, волонтерського руху, соціальної взаємодії. Гідність стає не просто моральним принципом, а екзистенційною основою самоідентифікації та національної ментальності українського народу.

Особливістю сучасної трансформації ментальності є також поєднання індивідуальної відповідальності з потужними горизонтальними зв'язками солідарності. Українська ментальність дедалі менше ґрунтується на атомізованому індивідуалізмі і дедалі більше – на досвіді спільної дії. Солідарність у цьому контексті не зводиться до емоційної підтримки. Вона набуває онтологічного статусу співбуття. Такий синтез є однією з найцікавіших рис сучасної національної ментальної трансформації.

Висновки. Трансформація української ментальності в умовах новітніх викликів є складним і багатовимірним процесом, у якому поєднуються травматичний досвід, смислотворчі практики та проектування майбутнього. Сучасна українська ментальність дедалі більше постає як відкрита, динамічна структура, здатна інтегрувати локальний досвід у глобальний контекст, зберігаючи при цьому власну ціннісну основу.

Екзистенційний вимір трансформації української ментальності в мовах новітніх викликів виявляється у глибинній зміні способу переживання буття. Драматичні події повномасштабної російсько-української війни стали каталізаторами смислотворчих процесів, що спричинили: посилення цінності свободи як онтологічної основи існування; зростання відповідальності та солідарності; утвердження гідності як центральної екзистенційної категорії; формування активної суб'єктної позиції та розвиток національної самосвідомості. Таким чином, сучасна трансформація української ментальності має не лише аксіологічний, а передусім екзистенційний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманюк З. М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства : монографія / З. М. Атаманюк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 315 с.
2. Гетало Т.Є. Онтологія ментальності: філософсько-культурологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія та філософія культури» / Т.Є. Гетало. Х., 1999. 19 с.
3. Додонов Р.О. Соціально-філософський аналіз процесу формування та функціонування етноментальності: автореф. дис. докт. філос. наук: 09.00.03 / Р.О. Додонов; Ін-т філос. НАН України. К., 1999. 36 с.
4. Лісеєнко О. В. Аксіологічні засади дослідження національної ментальності. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2019. № 4. С. 76-82.
5. Проблеми теорії ментальності: монографія. Київ : Наукова думка, 2006. 403 с.
6. Попович М. В. Теорія ментальності / Проблеми теорії ментальності: монографія. Київ: Наукова думка, 2006. С. 3–30.
7. Duby, G. The History of Mentalities. URL : https://shs.cairn.info/l-histoire-et-ses-methodes--9782070104093-page-937?lang=fr&utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.01.2026)

REFERENCES

1. Atamanyuk, Z. M. (2020). Svoboda yak faktor sotsiokul'turnykh transformatsiy suchasnoho ukrayins'koho suspil'stva [Freedom as a factor of socio-cultural transformations of modern Ukrainian society]. Odesa: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka» [in Ukrainian].
2. Hetalo, T. Ye. (1999). Ontolohiia mentalnosti: filosofsko-kulturolohichnyi analiz [Ontology mentality, philosophical and cultural analysis]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filoz. nauk: spets. 09.00.04 .Kh., Khark. derzh. un-t., S.19 [in Ukrainian].
3. Dodonov, R. O. (1999). Sotsialno-filosofskyi analiz protsesu formuvannia ta funktsionuvannia etnomentalnosti [Social and philosophical analysis of the formation and operation ethnomentality]. Avtoref. dys. dokt. filoz. nauk: 09.00.03; In-t filoz. NAN Ukrainy, S.36 [in Ukrainian].
4. Liseyenko, O. V. (2019). Aksiolohichni zasady doslidzhennya natsional'noyi mental'nosti. [Axiological principles of research into national mentality]. *Perspektyvy. Sotsial'no-politychnyy zhurnal*, 4, S. 76-82 [in Ukrainian].
5. Problemy Teoriyi mental'nosti (2006) [Problems of the theory of mentality]. Kyiv: Naukova dumka. S. 403 [in Ukrainian].
6. Popovych, M. V. (2006) Teoriya mentalnosti [Theory of mentality]. *Problemy Teoriyi mental'nosti*. Kyiv: Naukova dumka. S. 3-30 [in Ukrainian].
7. Dubi, H. (1961). Istoriya mentalitetiv. [The History of Mentalities]. Retrieved from: https://shs.cairn.info/l-histoire-et-ses-methodes--9782070104093-page-937?lang=fr&utm_source=chatgpt.com

Krokhmal Oleksandr Mykolaiovych

Postgraduate Student at the Department of Philosophical
and Sociological Studies and Sociocultural Practices

The state institution «South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky»

26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0009-0005-8839-9144

THE EXISTENTIAL DIMENSION OF THE TRANSFORMATION OF UKRAINIAN MENTALITY IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CHALLENGES

Relevance. *The philosophical and reflective interpretation of transformational changes in the Ukrainian mentality under contemporary challenges is highly significant and timely, as it makes it possible to reveal not only the consequences of current social challenges but also the internal resources of cultural resilience and development. The full-scale war, the civilizational choice in favor of European integration, and the global processes of digitalization and cultural transformation actualize the need to comprehend the changes occurring in the mentality of the Ukrainian people. This concerns not superficial shifts in collective moods, but the development of the contemporary Ukrainian mentality within a space of tension between traumatic experience and meaning-making practices, between local identity and the global cultural context.*

The purpose of the article is a philosophical reflection on the existential dimension of the Ukrainian mentality under conditions of its transformation in the face of contemporary civilizational and socio-cultural challenges.

Research methods. *The study employs general scientific methods of formal logic (deduction, induction, analogy, analysis, synthesis), as well as axiological and phenomenological methods.*

Research results. *National mentality is defined as an integral and syncretic phenomenon in which life meanings (values) constitute the modeling dominant of a people's sense of the world, perception of the world, and understanding of the world. It is substantiated that contemporary Ukrainian mentality is characterized by a shift in vector from orientation toward adaptation to orientation toward subjectivity. Ukrainians increasingly perceive themselves not as objects of historical circumstances, but as active subjects of history. This is manifested in a high level of civic activism, the volunteer movement, and social interaction. Dignity becomes not merely a moral principle, but an existential foundation of self-identification and national mentality. It is noted that the existential dimension of the transformation of Ukrainian mentality under contemporary challenges is manifested in a profound change in the mode of experiencing being. The dramatic events of the full-scale Russian–Ukrainian war have become catalysts of meaning-making processes that have led to: the strengthening of freedom as an ontological foundation of existence; the growth of responsibility and solidarity; the affirmation of dignity as a central existential category; the formation of an active subject position and the development of national self-consciousness. It is concluded that the contemporary transformation of Ukrainian mentality has not only an axiological, but above all an existential character.*

Key words: *mentality, Ukrainian mentality, existential dimension, values, contemporary challenges.*

Дата першого надходження статті до видання: 12.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.04.2026